

بسم الله الرحمن الرحيم

بررسی حکم فقهی ظن در افعال و رکنات نماز

نگارنده:

محمود اصغری

(عضو هیئت علمی دانشگاه فرهنگیان)

سرشناسه :	اصغری، محمود، ۱۳۳۴ -
عنوان و نام پدیدآور :	بررسی حکم فقهی ظن در افعال و رکعات نماز / نگارنده محمود اصغری.
مشخصات نشر :	اردبیل: نگین سپان، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری :	۱۹۷ ص.
شابک :	۹۷۸۶۰۰۳۳۱۵۸۸
وضعیت فهرست نویسی :	فیبیا
یادداشت :	کتابنامه: ص. ۱۴۶.
موضوع :	نماز -- شکایات
Salat-- *Doubts :	موضوع
موضوع :	نماز -- فتواها
Salat -- *Fatw :	موضوع
موضوع :	نماز -- شکایات -- احادیث
Salat-- *Doubts -- H :	موضوع
رده بندی کتب :	۱۳۹۶ ۴۰۶ ۱۷۸ / ۸۳ ۴
رده بندی دیوینی :	۲۹۷/ ۳
شماره کتابشناسی ملی :	۱۷ ۱۰۰۰ ۱

نگین
۰۹۱۸ ۳۲۰۴۷۱
انبار
mail: negin_chap@yahoo.com

بررسی حکم فقهی ظن در افعال و رکعات نماز

نگارنده: محمود اصغری (عضو هیئت علمی دانشگاه فرهنگیان)

چاپ و صحافی: چاپخانه نگین (۰۹۱۹۶۳۲۰۴۴۱ - صفری)

طرح روی جلد: زهرا بخشی شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۱-۱۵۸-۸

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۶ تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

مقدمه

حکم «ظن» در افعال و رکعات نماز از جمله مسائل مهم علمی و چالشی حوزه عبادات به شمار می‌آید، اطراف و زوایای آن، علاوه بر فقه امامیه و عاقه، در اصول فقه نیز مطرح و قابل توجه خاصه و عامه قرار گرفته است.

در اکثر کتب فقهی فقه‌های سنی و شیعه و اخیر امامیه از جمله: شیخ طوسی، شیخ مفید، سید مرتضی، شیخ طوسی و... و نیز فقه‌های مسلمانان به صورت پراکنده و در ضمن مسائل گوناگون، مانند افعال و رکعات نماز و غیر آن، اثری از حکم ظن در افعال و رکعات نماز دیده می‌شود. مسائل چالشی احکام ظن ایجاب می‌نمود که رساله‌ای مستقل و مجزا در این خصوص نگاشته شود تا با رویکرد توصیفی و تحلیلی‌ای، مجموع زوایا و جوانب آن را پوشش دهد. برای این منظور بر آن شدم تا در رساله مزبور به این هدف دست یابم. این رساله در سه بخش و هشت فصل تنظیم و به ابعاد و مسائل مختلف و متعدد «حکم ظن در افعال و رکعات نماز» پرداخته است.

بخش اول به مفاهیم و کلیات، بخش دوم به حکم ظن در افعال و رکعات نماز و ذکر اقوال موافقان و مخالفان و ادله آن‌ها و ذکر قول مختار و ادله آن و بخش سوم به حکم ظن در رکعات نماز و ذکر اقوال مخالفان و موافقان و ادله آن‌ها و ذکر قول مختار و ادله آن می‌پردازد.

در این تحقیق از روش تحقیق کتابخانه‌ای، توصیفی و تحلیلی استفاده شده است و سعی شده با ذکر اقوال و مستندات و تحلیل آن‌ها، قول برتر انتخاب و با ادله قابل قبول ارائه گردد.

فهرست مطالب

پیش گفتار..... ۱

۱. تبیین موضوع..... ۱

۲. اهمیت موضوع..... ۱

۳. فرضیه تحقیق..... ۲

۴. پیشینه تحقیق..... ۲

۵. اهداف تحقیق..... ۳

۶. روش تحقیق..... ۳

۷. پرسش ها..... ۳

۱. پرسش اصلی:..... ۳

۲. پرسش های فرعی:..... ۴

۳. پرسش های فرعی تر..... ۴

بخش اول: مفاهیم و کلیات..... ۵

فصل اول: مفاهیم..... ۷

۱. مفهوم شناسی حکم..... ۸

الف: معنای لغوی حکم:..... ۸

ب: معنای اصطلاحی حکم:..... ۸

۲. مفهوم شناسی فقه..... ۹

الف: معنای لغوی فقه:..... ۹

ب. فقه در اصطلاح..... ۱۰

۳. مفهوم شناسی «ظن»..... ۱۰

الف. معنای لغوی ظن..... ۱۰

ب: معنای اصطلاحی ظن..... ۱۱

۴. مفهوم شناسی فعل..... ۱۳

- الف: معنای لغوی فعل ۱۳
- ب: معنای اصطلاحی فعل ۱۵
۵. مفهوم شناسی رکعت ۱۵
- الف: معنای لغوی رکعت ۱۵
- ب: معنای اصطلاحی رکعت ۱۵
- تفاوت رکعت و فعل ۱۶
- فصل دوم: کفایت** ۱۷
- حجّیت من ۱۸
۱. امکان تعبد به من ۱۸
- الف: اجماع بر بطلان به خبر واحد از خدا ۱۸
- ب: تحلیل حرام و تحریم حدیث ۱۸
- دیدگاه «مشهور» ۱۹
- پاسخ شیخ انصاری بر قول مشهور ۱۹
- پاسخ شیخ انصاری بر دلیل اول «ابن قبه» ۱۹
- الف: پاسخ نقضی ۲۰
- ب: پاسخ حلی ۲۰
- دیدگاه آخوند خراسانی درباره تعبد به ظن ۲۱
۲. وقوع تعبد به ظن در شریعت ۲۲
- حرمت تعبد به ظن از دیدگاه شیخ انصاری و دلایل آن ۲۲
۱. قرآن کریم ۲۳
۲. سنت ۲۳
۳. اجماع ۲۵
۴. عقل ۲۵
- وقوع تعبد در شریعت ۲۵
۳. دیدگاه شیعه در ظنون ۲۶

الف: ظنون معتبره..... ۲۶

ب: ظنون غیر معتبره..... ۲۶

۴. دیدگاه اهل سنت در ظنون..... ۲۷

۵. احکام ظنون معتبره..... ۲۷

الف: دیدگاه علمای شیعه..... ۲۷

ب: دیدگاه علمای اهل سنت..... ۲۷

بخش دوم: حکم ظن در افعال نماز..... ۲۹

فصل اول: حکم ظن در افعال نماز از دیدگاه فقهاء شیعه..... ۳۱

یکم: اقوال و ادلّه ماثله در حجیت ظن در افعال نماز..... ۳۲

الف: اقوال قائلین به حجیت ظن در افعال نماز..... ۳۲

۱. سید مرتضی علم الهدی:..... ۳۲

۲. شیخ طوسی:..... ۳۳

۳. ابن براج:..... ۳۳

۴. ابن ادریس:..... ۳۳

۵. محقق حلی:..... ۳۳

۶. یحیی بن سعید حلی:..... ۳۴

۷. علامه حلی:..... ۳۴

۸. علامه حلی در قواعد الاحکام:..... ۳۴

۹. شهید اول:..... ۳۴

۱۰. شهید ثانی:..... ۳۴

۱۱. محقق اردبیلی:..... ۳۵

۱۲. محقق عاملی:..... ۳۶

۱۳. عاملی موسوی:..... ۳۸

۱۴. حائری طباطبائی:..... ۳۸

۱۵. فیض کاشانی:..... ۳۹

۱۶. شیخ حسن نجفی: ۳۹
۱۷. محقق نائینی: ۳۹
- نتیجه بحث: ۴۰
- ب: ادله قائلین به حجیت ظن در افعال نماز: ۴۱
- یکم: روایات ۴۱
۱. حدیث نبوی ۴۱
۲. حدیث نبوی، دیگر ۴۱
- تقریر رل ۴۲
- تقریر دوم ۴۳
- ۳- خبر بختری ۴۴
۴. خبر حبیب الخثعمی ۴۵
۵. خبر حبیب بن معلى ۴۷
۶. خبر عبدالله بن المغیره ۴۸
۷. روایت عبدالرحمن بن ابی عبدالله ۴۹
۸. خبر اسحاق بن عمار ۵۱
۹. خبر حماد بن عثمان ۵۳
- دوم: دلیل عقلی ۵۳
۱. تقریر صاحب جواهر ۵۳
۲. تقریر وحید بهبهانی ۵۴
۳. تقریرات شیخ الشریعه ۵۴
- الف: ملازمه ۵۴
- ب: اولویت ۵۵
- ج: واجبات خدا و واجبات پیامبر اسلام ۵۵
- د: رکعت مظنونه و فعل مظنونه ۵۵
- ه: کل نماز و جزء آن ۵۵

و: ظن به افعال، منشأ ظن رکعات ۵۶

ز: فرار از محذور علم به بطلان نماز ۵۶

۴. احادیث قاعده تجاوز از محل ۵۷

۵. عسر و حرج ۵۸

۶. در معرض فساد قرار گرفتن نماز ۵۸

سوم: اجماع ۵۹

۱. ادعای صاحب وسائل ۵۹

۲. فتاویٰ محقق ثانی ۵۹

۳. فتاویٰ میرزا محمد تقی ۵۹

۴. ادعای محقق حائری طباطبائی ۶۰

دوم: اقوال و ادله قائلین به عدم حجیت ظن در افعال نماز ۶۱

الف: اقوال قائلین به عدم حجیت ظن در افعال نماز ۶۱

۱. محقق بحرانی ۶۱

۲. محقق نراقی ۶۲

۳. محقق حائری ۶۲

۵. آیه الله حکیم ۶۳

۶. محقق خوئی ۶۳

۷. آیه الله سیستانی ۶۴

ب: ادله قائلین به عدم حجیت ظن در افعال نماز ۶۵

۱. قرآن کریم ۶۵

الف: آیه ۱۵۷ سوره نساء ۶۵

ب: آیه ۱۰ سوره ابراهیم ۶۶

ج: آیه ۳۶ سوره الاسراء ۶۷

د: آیه ۲۸ سوره النجم ۶۷

۲. روایات (سنت) ۶۸

- خبر محمد بن مسلم ۶۸
- حدیث دوم: خبر ابی بصیر ۶۹
- نتیجه‌گیری: ۷۰
- سوم: اقوال و ادله قائلین به احتیاط در ظن در افعال نماز ۷۱
- الف: اقوال قائلین به احتیاط در ظن در افعال نماز ۷۱
۱. سید محمد کاظم طباطبائی یزدی ۷۱
۲. حائری طباطبائی ۷۱
۳. شیخ عبدالکریم حائری ۷۲
۴. امام خمینی: ۷۲
- ب: ادله قائلین به احتیاط در ظن در افعال نماز ۷۲
۱. دیدگاه صاحب عروه ۷۲
۲. بیان آیه الله حکیم ۷۳
- فصل دوم: حکم ظن در افعال نماز از دیدگاه اهل سنت ۷۵
- یکم: اقوال و ادله قائلین به حجیت ظن در افعال نماز ۷۶
۱. دیدگاه حنفیه ۷۶
۲. دیدگاه تحفه الفقهاء ۷۷
۳. الفقه الحنفیه ۷۷
- دوم: ادله قائلین بر حجیت ظن در افعال نماز از اهل سنت ۷۷
۱. روایت عبدالله ۷۷
۲. روایت سعید ۷۸
- فصل سوم: قول مختار در ظن در افعال نماز ۷۹
- یکم: دلایل عدم حجیت ظن در افعال نماز ۸۰
۱. آیاتی که در ادله نافین گذشت ۸۰
۲. روایات غیر تمام که در ادله نافین گذشت ۸۰

- دوم: مناقشه در ادله مثبتین حجیت ظن در افعال نماز ۸۱
۱. شهرت ۸۱
- یکم: دیدگاه متقدمان ۸۱
۱. سید مرتضی علم الهدی: ۸۱
۲. شیخ طوسی: ۸۲
۳. ابن براج: ۸۲
- د. دیدگاه متوسطان ۸۳
۱. شهید اول: ۸۳
۲. شهید ثانی: ۸۳
- سوم: دیدگاه حرا ۸۳
۱. محقق اردبیلی: ۸۳
۲. صاحب جواهر: ۸۴
۳. صاحب عروة الوثقی: ۸۵
۲. نقد دلیل فحوا و اولویت ۸۷
۳. نقد دلیل عسر و حرج ۸۸
۴. نقد روایات ۸۹
- نقد طایفه اول: التّوَّیّان ۸۹
- نقد طایفه دوم: اخبار رجوع امام و مأموم ۹۰
- نقد طایفه سوم: روایات حصی و خاتم ۹۱
- نقد طایفه چهارم: اخبار تجاوز از محل «قاعده فراغ» ۹۳
- نتیجه‌گیری: ۹۳
۵. نقد دلیل عقلی: ۹۴
- بیان اول: صاحب جواهر ۹۴
- بیان دوم: تقریر بهبهانی ۹۴
- بیان سوم: تقریرات شیخ الشریعه ۹۵

۶. اجماع ۹۸
- بخش سوم: حکم ظن در رکعات نماز ۱۰۱
- فصل اول: حکم ظن در رکعات نماز از دیدگاه فقهای شیعه ۱۰۳
- یکم: اقوال و ادله قائلین به حجیت ظن در رکعات نماز ۱۰۴
- الف: اقوال قائلین به حجیت ظن در رکعات نماز به طور مطلق ۱۰۴
۱. سید مرعشی: ۱۰۴
۲. شبیه طوسی: ۱۰۴
۳. محقق حلی: ۱۰۵
۴. محقق حلی: ۱۰۶
۵. علامه حلی: ۱۰۶
۶. شهید اول: ۱۰۷
۷. شهید ثانی: ۱۰۷
۸. محقق بحرانی: ۱۰۸
۹. شیخ حسن نجفی: ۱۰۸
۱۰. قواعد الاحکام در جامع المقاصد: ۱۰۹
۱۱. عاملی موسوی: ۱۰۹
۱۲. محقق سبزواری: ۱۱۰
۱۳. صاحب مفتاح الکرامه: ۱۱۱
۱۴. شیخ انصاری: ۱۱۵
۱۵. محقق نائینی: ۱۱۵
۱۶. سید محمدکاظم یزدی: ۱۱۶
۱۷. آیه الله حکیم: ۱۱۶
۱۸. محقق خونی: ۱۱۶
۱۹. امام خمینی: ۱۱۶
- نتیجه گیری ۱۱۷

- ب: ادله قائلین به حجیت ظن در رکعات نماز..... ۱۱۸
۱. روایات..... ۱۱۸
- الف: صحیحہ صفوان..... ۱۱۸
- ب: روایت اسحاق بن عمار..... ۱۲۰
- ج: صحیحہ علی بن جعفر..... ۱۲۲
- د: خبر عبدالرحمن بن سیابہ..... ۱۲۳
- هـ: صحیحہ حلبی..... ۱۲۶
- و: صحیحہ دیگر حلبی..... ۱۲۸
- ز: صحیحہ ابی حمیر..... ۱۳۰
- دوم: دلیل علی بن ابی حمیر..... ۱۳۲
- سوم: اجماع..... ۱۳۳
- دوم: اقوال و ادله قائلین به علم حکمت ظن در رکعات اول و دوم..... ۱۳۴
- الف: اقوال فقیهانی که ظن در رکعات اول و دوم را قبول ندارند..... ۱۳۴
۱. ابن ادریس..... ۱۳۴
۲. محقق بحرانی..... ۱۳۹
- ب: ادله فقهایی که حجیت ظن در رکعات اول و دوم را قبول ندارند..... ۱۴۰
- دلیل صاحب حدائق..... ۱۴۰
۱. خبر زرارة بن اعین..... ۱۴۰
۲. خبر دوم زرارة ابن اعین..... ۱۴۳
۳. خبر عبدالله بن سلیمان العامری..... ۱۴۵
- فصل دوم: قائلین از اهل سنت به اعتبار ظن در رکعات نماز..... ۱۴۷
- الف: اقوال اهل سنت در حجیت ظن در رکعات نماز..... ۱۴۸
۱. الفقه الحنفی..... ۱۴۸
۲. ابن قدامه..... ۱۴۸
- ب: ادله اهل سنت در حجیت ظن در رکعات نماز..... ۱۴۸

۱۴۸	۱. حدیث نبوی.....
۱۴۹	۲. خبر عبدالله.....
۱۴۹	۳. خبر سعید.....
۱۵۰	نتیجه گیری.....
۱۵۱	فصل سوم: قول مختار: اعتبار حکم ظن در رکعات نماز.....
۱۵۲	اعتبار حکم ظن در رکعات نماز.....
۱۵۲	الف: زیات.....
۱۵۲	۱. صحاحه صفوان.....
۱۵۳	۲. موثقه اسحاق بن عماد.....
۱۵۵	احتمال اول:.....
۱۵۵	احتمال دوم:.....
۱۵۵	احتمال سوم:.....
۱۵۵	احتمال چهارم:.....
۱۵۶	۳. حدیث علی بن جعفر.....
۱۵۹	۴. حدیث عبدالرحمن بن سیابه.....
۱۶۰	۵. حدیث دوم عبدالرحمن بن سیابه.....
۱۶۱	ب: پاسخ از ادله مانعین.....
۱۶۶	ج: پاسخ آیه الله حکیم از صاحب حدائق.....
۱۶۷	نتیجه بحث.....
۱۶۸	فهرست منابع و مآخذ.....

پیش گفتار

۱. تبیین موضوع

ظن، حالت نفسانی است که در موارد گوناگون برای انسان پیش می‌آید و هر انسانی بر اساس اهمیت موضوعات و مانلی پیرامون که نماز از آن جمله است، نسبت به آن واکنش نشان می‌دهد. از آن‌جا که این واجب عبادی بسیار اهمیت دارد، حکم ظن به افعال و رکعات آن برای انسان بسیار مهم است، زیرا بدون توجه به آن، نماز باطل شده. انسان از فواید آن محروم می‌گردد. بنابراین، در این پژوهش بر آنیم که با بیان اقسام و موارد شکی که ممکن است برای انسان در نماز حاصل شود، حکم هر مورد را با توجه به اقوال و ادله فقیهان بررسی کنیم.

۲. اهمیت موضوع

نماز در دین اسلام جایگاه و منزلتی رفیع دارد. در میان مجموع تعالیم دین، موضوعی ارزشمندتر از نماز نیست. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «جایگاه نماز در دین همانند جایگاه سر در بدن است». ^۱ هم‌چنین امام رضا علیه السلام به نقل از پدر بزرگوارشان نقل می‌کنند: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: روز قیامت بنده را فرا می‌خوانند و اول چیزی که از او می‌پرسند نماز است. اگر نماز را به طور کامل انجام داده باشد [پاداش می‌گیرد] و اگر آن را به خوبی انجام نداده باشد، به طرف آتش کشیده می‌شود. ^۲ امام باقر علیه السلام

۱. قال رسول الله صلی الله علیه و آله: «موضع الصلوة من الدین کموضع الرأس من الجسد»، (متقی هندی، کنز العمال، ج ۷، ح ۱۸۸۷۰).

۲. عن الرضا علیه السلام عن أبيه علیه السلام قال: قال رسول الله صلی الله علیه و آله: «إذا كان يوم القيمة يدعى العابد، فأول شيء يسأل: الصلاة فإذا جاء بها تامة و إلا رجع في النار»، (حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۴، ص ۲۹، ح ۶).

فرمودند: «نماز ستون دین است»^۱ هم چنین آن حضرت فرمودند: «اولین چیزی که در روز قیامت از بنده حسابرسی می شود نماز است که اگر پذیرفته شد دیگر اعمال انسان نیز قبول می شود».^۲ اهمیت نماز هنگامی روشن می شود که انسان همراه بودن این فریضه الهی را با بسیاری از معارف دیگر دستورات اسلام، در قرآن مشاهده می کند، مانند: همراه بودن نماز با ایمان به غیب، صبر، روزه، زکات، امر به معروف و نهی از منکر، حج، مشرت، تلاوت قرآن و غیر آن که به ترتیب^۳ آمده است. بنابراین، با توجه به این اهمیت باید به احکام نماز بسیر توجه کرد که احکام ظن در افعال و رکعات نماز از آن جمله است و همین، اهمیت موضوع را روشن می کند. اهمیت موضوع رساله به حواس پرتی مردم در نماز است، باید به آن توجه شود.

۳. فرضیه تحقیق

چنان که مشهور فقیهان گفته اند: ظن در رکعات حجت است، اما در افعال نماز، حجت نیست و این مطلب با مراجعه به اقوال و ادله فقیهان که مستفاد از کتاب رسنت و اجماع است، قابل اثبات می باشد.

۴. پیشینه تحقیق

در طول تاریخ، فقیهان و عالمان در خصوص احکام نماز، از جمله: تکمیل آن در افعال و رکعات نماز پژوهش هایی را در کتاب های مبسوط فقهی خود ارائه داده اند که به برخی منابع بعد از قدیم و جدید اشاره می کنیم:

۱. «مقنعه» شیخ مفید، ۲. «مبسوط» شیخ طوسی، ۳. «کافی» محقق حلی، ۴. «جواهر الفقه» ابن براج،

۱. الامام الباقر علیه السلام: الصلاة عمود الدین، (کلینی، فروع الکافی، ج ۱، ص ۲۶۶).

۲. عن سماعه، عن ابي بصير قال: سمعت ابا جعفر عليه السلام يقول: اول ما يحاسب به العبد الصلاة فان قبلت قبل ماسواها. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷، چ بیروت، ص ۲۶۷.

۳. در آیات: ۳ سوره بقره، ۲۲ سوره رعد، ۴۵ سوره بقره، ۴۳ سوره بقره، ۱۷ سوره لقمان، ۱۲۱ سوره بقره، ۳۸ سوره شوری و ۲۹ سوره فاطر.

۵. «شرايع» محقق حلی، ۶. «جواهر الکلام» محقق نجفی و «مستمسک العروة الوثقی»، آیه الله حکیم و «مستند العروة»، محقق خوئی.

نقاط اشتراک و احياناً افتراق این تحقیق با پژوهش‌های مشابه از دقت در هدف‌های تحقیق روشن خواهد شد.

۵. هدف تحقیق

به طور کلی این تحقیق سه هدف مهم را دنبال می‌کند:

۱. تبیین احکام ظن - افعال، و رکعات نماز، با زبان روان به طوری که برای عموم قابل استفاده باشد؛

۲. تبیین نظریات و دیدگاه‌های گوناگون در موضوع و نقد و بررسی آن‌ها؛

۳. تلاش برای تعمیق و توسعه مباحثات فقهی ظن.

۶. روش تحقیق

روش تحقیق در این رساله علمی - پژوهشی، به صورت «فای، فنی - تحلیلی و تحقیقات میدانی» است.

۷. پرسش‌ها

در این تحقیق به پرسش‌های ذیل پاسخ داده می‌شود:

۱. پرسش اصلی:

حکم فقهی ظن در افعال و رکعات نماز چیست؟

۲. پرسش‌های فرعی:

الف: حکم ظن در افعال نماز چیست؟

ب: حکم ظن در رکعات نماز چیست؟

ج: فقیهان چه زوال و دلّهای را پیرامون حکم ظن در افعال و رکعات بیان کرده‌اند؟

۳. پرسش‌های درعی‌تر

الف: چه دلایلی بر اعتبار ظن در افعال و رکعات نماز وجود دارد؟

ب: در حجّت ظن چه تفاوتی بین فقهای شیعه و اهل سنت وجود دارد؟